१६८

~~वे॰ ८२ नं॰ ३०६~~ कपिलगीता

नं ५८

नं १४८
क
कपिलगीता (पूर्ण)
26 पत्र
सं० १९४७

5387
F. = 26.
Complete.

क॰
गी॰
१

ॐश्रीगणेशायनमः श्रीपरमगुरुवेनमः नत्वाश्रीगुरुपादाब्जंस्मृत्वामोक्षार्थ
सिद्धिदं तारकाभ्यंतरेपंचब्रह्मनत्वतदुच्यते १ पंचब्रह्मपंचदेवापंचस्थानेषुपं
चधा पंचपंचमात्रकाइतिवापाठः पंचवाक्पंचशून्यश्चपंचेन्द्रियस्तथैवच २
पंचावस्थाःपंचदेहापंचमात्रास्तुसंस्थिताः पंचदेहाःपंचगुणाःपंचपद्मानिचापरं ३
पंचभूतंपंचक्रियापंचदिशास्तुवेदिकाः पंचकोणंपंचकलापंचप्राणंचसंज्ञयेति
पाठांतरं ४ पंचकोणंपंचस्वाप्रमाणंपंचसंज्ञया पंचांगंचहस्थवर्णंपंचमुद्रादि
पंचकं पंचकलापंचमार्गंपंचआकाशधामश्रुतं ५ देहस्यपंचवस्थाचब्रह्मांडस्था
नपंचकं सर्वब्रह्मांडनिलयंपंचलोकानिवासिनं ६ देहाभिमानिनःपंचपंचवा
यमतःपरं पंचपदीचगायत्रीपंचायतनदेवता ७ पंचशक्तिसमायुक्तंविचारं

पंचनिर्णयः पंचाग्निपंचआनंदंपंचनामतदीक्षया ८ पंचत्रिंशंसवकानि
नारकाभ्यंतरेष्वपि शांतचापितत्तदर्द्दशाहृश्रुत्वागुरोर्मुखात् ९ नतस्यपुन
रावृत्तिर्जन्ममृत्युभयंहरेत् निजमोक्षार्थसंसिद्धिंवंथमोक्षार्थदंशुभम् १०
इतिश्रीपद्मपुराणेनरकाष्टकेकपिलगीतायांप्रथमोध्यायः १ नारकंदंड
कंचैवकुंडिल्यामदंचंद्रकं पंचमंविंडसंकाशंपंचब्रह्मसनातनं १ ब्रह्मावि
ष्णुश्चरुद्रश्चईश्वरश्चसदाशिवः पंचदैवतविख्यातंपंचब्रह्मस्वरूपवान् २ त्रि
कूटंश्रीहठस्थानंगोल्हाटंश्रोढपीठकं पूर्णपादिभ्रामरीगुहाब्रह्मरंध्रात्मनक्र
मात् ३ अकारंचउकारंचमकारंचत्रिमात्रकं ईकारंचैवरोकारंमात्रिकापंचसं
स्तिंत ४ वैखरीमध्यमावाचपश्यंतीचतथापरा परात्मगावसंतेयावाचापंचकसंस्ति

क॰ न्तं ५ अथःस्थूलमूर्द्धशून्यंसर्वशून्यंचमध्यगं अगोचरंचतुर्थंचपंचमंतन्निरामयं ९
गी॰ जाग्रत्स्वप्नःसुषुप्तिश्चतुर्याचउन्मनीतथा सरावसहजावस्थापंचवस्थाप्रकीर्त्ति
२ ताः ७ स्थूलंसूक्ष्मंकारणंचमहाकारणंकपरं कैवल्यंज्ञानदेहंचपंचदेहाप्रकीर्त्तिता ८
ह्रस्वमात्रादीर्घमात्राप्लुतामात्रात्रिभेदतः अर्धमात्रासूक्ष्मश्चार्यामातृकापंचसंज्ञिताः
ऋग्वेदोथयजुर्वेदोसामवेदोचथर्वणः सूक्ष्मवेदोतिअध्यात्मापंचवेदाःप्रतिष्ठिताः १०
रजसत्वतमश्चैवशुद्धसत्वंचतुर्थकं निर्गुणसगुणातीतंपंचमंचप्रतिष्ठितं ११ रक्तश्वे
तंतथाश्यामंनीलंसुनीलपंकजं पंचमंशुद्धपीतंचतसांतेसितसोज्वलं १२ पृथिव्या
पस्तथातेजोवायुराकाशमेवच पंचभूतानिकीर्त्तितेपंचभूतस्वनिश्चितं १३ सृजनंपा
लनंचैवप्रलयंचतृतीयकं सूर्यक्रियाचेंद्रक्रियाक्रियापंचकसंज्ञितं १४ पूर्वद्वःपश्चिम

दिशोवरुणःप्रसिद्धः यमश्चदक्षिणदिशोत्तरादिक्कुबेरः १५ ऊर्ध्वंचपद्मजमाहुश्चऊर्ध्व
चैतेषुसर्वदिशार्थप्रतिदैवतपंचकेन नैऋत्यकोणकोणप्रतिदैवतचाग्निदेवं वायव्य
कोणमधिदैवतवायुदेवमधोदिशायमधिदैवतविष्णुमेव १६ सद्योजातंवामदेवाय
देवंतत्पुरुषायएतत् ईशानंचअघोरेभ्योऽथघोरेभ्यः इतिब्रह्मपंचकमीशानंपंचवक्त्रंपु
रस्तात् १७ शिरःपदंहस्तलयदिस्थूलभागंअंगुष्ठमात्रंहिप्रमाणलिंगं यवार्धमात्रंस्व
राप्रमाणंप्रमाणहीनंहिभवेत्प्रमाणं १८ पृथक्रक्तपीतंतथाशुभ्रवर्णं तथाकर्बु
रश्यामवर्णादिभूतं नीलंस्वनीलंशुद्धपीतशुभ्रंतथापंचकंपीतवर्णंपुरस्तात् १९ खे
चरीभूचरीचैवचाचरीचअगोचरी उन्मनीचैतिविख्यातापंचमुद्राःप्रकीर्तिताः २० घूर्ण
वीचोन्मालिनीचशांभवीचात्मभाषिणी पूर्णबोधप्रबोधीचपंचगोप्यादिमुद्रिकाः २१

क॰ ऊर्मीचैवापिषूर्मीचज्योतिर्ज्वालाचतुष्कला कलातीतकलाह्येताःपंचमंसुप्रतिष्ठितं २२
गी॰ पिपीलिकाविहंगाश्चकपिमार्गेहिमीनकं शेषमार्गोहिसंख्यायांपंचमार्गउदाहृतः १ ३
३ घटाकाशमठाकाशमहदाकाशसंज्ञितं चिदाकाशंनिराकाशमाकाशंपंचसंज्ञितं २ ४
नेत्रकंठौहिहृदयंमूर्धिस्थानानामनुक्रमात् शिवायांपंचमस्थानंपंचस्थानेप्रकीर्तितं
सत्यवैकुंठकैलाससमाश्रयंहिचतुर्थकं निराश्रयंपंचमंचपंचलोकप्रकीर्तितं २६ वि
श्वोथतैजसप्राज्ञोप्रत्यगात्माभिमानिनः निरंजनस्तदातीतोसाभिमानितपंचमः २७
ततंवीणाविततश्चमृदंगघनकंस्यकं मुखवंशीतलार्दनहस्तवाद्यंचपंचकं २८ गा
यत्रीप्रथमंपादंद्वितीयंचतृतीयकं चतुर्थपादमोंकारंपंचमंपरमार्थकं २९ गणे
शंभास्करंविष्णुरुद्रंशाक्तिश्चशास्यते वेदमार्गेप्रपूज्यंतेपंचायतनदैवतं ३॰ क्रिया।

शक्तिर्ज्ञानशक्तिरिच्छाशक्तिस्तथैवच आद्याशक्तिरनादीचशक्तिपंचविधास्मृता ११ तत्वं
चैवान्तरं चैवकूटस्थचात्मनिर्णयं क्षेत्रज्ञंपंचमंप्रोक्तंविचारःपंचनिर्णयः १२ वडवाग्निं
त्वमंदाग्निर्जठराग्निस्तथैवच शोकाग्निसाध्यकामाग्निब्रह्माग्निंपंचसंस्थितं १३ विषया
नंदयोगाख्यमद्वैतानंदसंयुतं विदेहानंदविख्यातंब्रह्मानंदेतिपंचमं १४ नामांतदी
क्षापरमार्थनिष्ठाश्रहंचसोहंचततस्त्वकोहं शिवोहमस्मीतिशिवंविचिंत्यत्वनाम
योहंपरिपूर्णगुह्यं १५ इतिश्रीपंचविंशद्ब्रह्मकपिलगीतायांद्वितीयोध्यायः २
पार्वत्युवाच मृत्युकालेजगन्नाथकाशिपुर्यांहिप्राणिनां उपदेशंकथंतेषांतन्मेब्रूहि
ममेश्वर १ ॐकारंबिंदुसंयुक्तंनित्यंध्यायंतियोगिनः एतन्मध्येस्थितंतत्वंदर्शयति
जिगीषितं २ ॐमित्येकाक्षरंब्रह्मसर्वतत्वानुग्राहकं आब्रह्मस्तंबपर्यंतंसर्वानुग्रह

क॰ गी॰ ४ कारणं ३ प्रथमंतारकंब्रह्मद्वितीयंब्रह्मदंडकं तृतीयंकुंडलंब्रह्मचतुर्थंअर्द्धचंद्रकं ४
पंचमंबिंदुब्रह्मैवप्रणवंपंचब्रह्मभिः वेदगर्भसमुद्भूतंसदेवोयंनिरंजनः ५ ता
रकंचभवेद्ब्रह्मादंडकंचविरुच्यते कुंडलंहितथारुद्रोअर्द्धचंद्रसईश्वरः ६ बिंदुः
4 सदाशिवसाक्षात्प्रणवंपंचदेवता निरंजनस्तदातीतोउत्पत्तिस्थितिकारणं ७ ब्रह्म
णस्त्रिकुटिस्थानमकारस्तत्रसंस्थितं वाग्वैखरीमवस्थायांजाग्रतोस्थूलदेहकं ८ ह्रस्व
मात्राहिऋग्वेदोरजोगुणप्रकीर्तितः एततारकविज्ञेयंरक्तपंचकमध्यगं ९ विष्णो
र्हृदस्थानमकारस्तत्रसंस्थितं दीर्घमात्रामध्यवाकलिंगदेहस्तथैवच १० स्वप्नाव
स्थायजुर्वेदीगुणःसत्वप्रकीर्तितः एतदांडिकविज्ञेयंश्वेतपंकजमध्यगं ११ रुद्रस्था
नगोलहाटंमकारस्तत्रसंस्थितं प्लुतमात्राहितिष्ठतितमोगुणप्रकीर्तितः १२ कारणं

देहसंस्थं प्रोक्तं पश्यंति वाक्यतिष्ठितं स्वभावस्य याजुषं सामवेदस्तथैव च १३ एत
त्कुंडलविज्ञेयं स्वामपंकजमध्यगं सोमेश्वरस्य स्थाने हौठपीठ हि निर्णितं १४ गुण
गिर्यं ब्रह्ममात्रा परा वा वामा देवहि तुर्यावस्था तथा देह महाकारणमुच्यते १५ अ
थर्वणवेदयुक्तं देवतो ईश्वरो महत् अर्द्धचंद्रमिदं प्रोक्तं नीलं स्वनीलपंकजं १६ तदा
शिवस्य स्थानं च भ्रामरी गुंफयाभिधा परात्परं स्मृतमवेदं कैवल्यं तत्तानदेहिकं १७ अत्र
स्वार्यमात्रकं च गुणातीतं च निर्गुणं एतद्धि दृढमिति प्रोक्तं पीतपंकजमध्यगं १८ तार
कं च भवेद्भूमी दंडकं जलमुच्यते कुंडलं च तथा तेजो अर्द्धचंद्रं च मारुतं १९ बिंदुश्चैव
तथाकाशं प्रणवं पंचभूतिभिः स्वतंत्रस्थितं ब्रह्मजं वै सूर्यचंद्रात्मने जसं २० तारकं च भ
वेत्सर्वं दंडकं पश्चिमस्तथा कुंडलं दक्षिणो भागे ह्यर्द्धचंद्रं समोत्तरं २१ बिंदूर्द्ध्वं दिशां

श्रोंकंप्रणवंपंचभूदिशं एतादेवहिचात्मानंविज्ञातेसविचक्षणः २२ नैरंतर्यंतारकाकारं
ईशानंदंडकोच्यते ॐडलेग्निभिर्दिक्कैववायव्यंचार्द्धचंद्रकं २३ विंदुश्चाघोरदिशाश्रोंका
प्रणवंपंचभिर्दिशः सर्वकारणमित्यर्कंसर्वगंसर्वतोमुखं २४ नादकंसद्योजातायवाम
देवायदंडकं तत्पुरुषायॐडलेईशानश्चार्द्धचंद्रकं २५ अघोरेभ्योविंदुमीतिप्रणवो।
पंचभिःशिवैः विद्यावस्थासमाख्यातविद्याभोमपरायणः तारकंऋग्वेदोस्ययजुर्वेदोहि
दंडकं ॐडलंसामवेदोयंअर्द्धचंद्रोह्यथर्वणः २७ विंदुश्चसूक्ष्मवेदोयंप्रणवोवेदवीज
कं तंरंचयस्तवोदेवब्रह्मस्यात्मासप्तेश्वकं २८ अथःस्थंतारकंचक्रंहृत्स्थंवदंडकं ॐड
लंमध्यस्थंवसर्वस्थोर्द्धचंद्रकं २९ विंदुश्चैवमहास्थंप्रणवोविश्वतोमुखं स्थूल
तीतोपरात्मरोह्यन्तंरब्रह्मउच्यते ३० प्रणवःपरब्रह्मणोयंकारणंब्रह्मपारणं एवंब्रह्मात्म

संकाशं वर्द्धनाय जगोद्भवं प्रथमं तारकं ब्रह्म द्वितीयं दंडरूपकं तृतीयं कुंडलाकारं
चतुर्थं अर्द्धचंद्रकं २२ पंचमं बिंदुसंकाशं प्रणवं सम्यक्रूपकं अव्ययं चानुत्तं ब्रह्म सद्रू
पंव्यक्तरूपकं २३ अव्यक्ताद्भवाकाशं आकाशान्मारुतस्तथा मारुताज्जायते तेजस्तेजो
त्यापस्तथैव च आपस्तु जायते पृथ्वी पृथिव्या विश्व जायते विश्वं तद्ब्रह्मसंतानं तस्मादंतरं
नान्तरो भवेत् २४ एवं ब्रह्म जगद्व्याप्तं न जानंति पशुमानवाः सत्तानास्ति वमाचार्यास्सबाह्या
भ्यंतरोदितः २५ दृश्यते नास्य परं ब्रह्म चाखंडमव्ययस्थितं एतावदीक्षिता लोकाः सर्वसंदे
हवर्जिताः २६ पार्वत्युवाच दीक्षा ब्रह्मस्वरूपा च तत्त्वज्ञाने व्यवस्थितः दर्शितादर्शना
न्मानं स च ब्रह्म सनातनं २७ कथं मात्रा कथं देवो कथं वर्णान्वद प्रभो पृथक्पृथक्क्रमात्त
कायं केके वर्णा प्रतिष्ठिताः २८ ईश्वर उवाच तारकं मूलभूतस्य एकारास्या च मात्रका

क॰
गी॰
६

ब्रह्माणं दैवतं ज्ञाता रक्तवर्णेन विराजितं ४० पृथक्वर्णेन तथा देवी रक्तपीता सुशो
भितं त्र्यंयचार्द्धस्वहस्तं च प्रमाणं देहलक्षणं ४१ द्वितीयं देउकं ज्ञाता उकाराख्यं च
मात्रकं विष्णुदैवतमाख्यातं श्वेतवर्णेन विराजितं ४२ पृथक्वर्णेन तथा देवी श्वेतक
विराजितं त्रयोदशपर्वहस्तं च प्रमाणं देहलक्षणं ४३ तृतीयं चैव ॐ उल्लं मकारा
ख्यं च मात्रका रुद्रदैवतमाख्यातं श्यामवर्णेन विराजितं पृथक्वर्णेन पंकजं च वरा
जितं पंचभौतिकं मैर्वर्णेन श्यामगर्भस्था ज्ञातव्या श्रमणीक्षिणा ४५ पंचार्द्धस्व
हस्तं चैव प्रमाणं देहलक्षणं चतुर्थं त्र्यर्द्धं चेन्द्रं च ईकाराख्यं च मात्रका ४६ ईश्वरं दै
वता ज्ञाता नीलवर्णेन विराजितं पृथक्वर्णेन तृतीयं च नीलं च सुनिलं तथा ४७ पीतं
तृतीयवर्णेन च शुद्धश्वेतचतुर्थकं नीलगर्भस्य मध्यस्थं वर्णत्रयमुदाहृतं ४८ महा

गमात्रप्रमाणं शोभितं देहलक्षणं पंचमं विंदुसंकाशं मकाराख्यं च मात्रका ४९ दे
वे सदाशिवं ज्ञात्वा पीतवर्णं मनुक्रमात् एषा वर्णमस्तत्र शुद्धस्फटिकदेहवत् ५०
प्रमाणं न भवत्येव केवलं स्वज्ञानदेहिकं इदं सर्वं शिरोपीते शिखा केवलजायते ५१
पीते शिखा विंदुमात्रं ब्रह्मसायुज्यकारकं विंदुगर्भस्य मध्यस्थं शुद्धस्तेतस्य लक्षणं ५२
सोहं मात्राश्चब्येवीजं सर्वास्मगर्भधारिणं सोहं वीजस्य मध्यस्थं श्रीराम परमं महत् ५३
सोहं राममिति ज्ञात्वा अतऊर्ध्वं न किंचन पार्वत्युवाच सोहं न किंचिद्ब्रह्मैव राममंत्रं वद प्र
भो यस्य स्मरणमात्रेण कृतकृत्योस्मि सर्वदा ईश्वर उवाच न देयं यस्य कस्यापि प्राणैः कंठ
गतैरपि ५५ देयं सद्भक्तियुक्ताय शान्ताय समचेतसे गुरुभक्तिरतो नित्यं विरक्तो य समा
हितः ५६ भक्तिर्ज्ञानं विरक्तेश्च यस्यादि तिष्ठेत्सनातनं न तस्य देहं च देवेशि अन्यथा न प्रकाशयेत् ५०

क॰
गी॰
८

प्रकाशतेवन्नष्टेपिनिष्फलंजायतेध्रुवं अथमंत्रप्रवक्ष्यामिमोक्षदंसर्वदेहिनां ८८ हंस
तत्वंसोहंदेवीरमादौपाठयेत्सुधीः पश्चाच्छ्रीरामरामायनमश्चेवाभिनिश्चितं ८९ एवं
वक्तारकंब्रह्मरामंमंत्रमितिस्मृतं अथमंत्राधिकारश्चसर्वत्रस्यान्नसंशयः ९० ब्राह्मणः
क्षत्रियोवैश्यः शूद्रोवाअंत्यजोपिवा षट्दर्शनादिमार्गेषुबाह्यदर्शनसंस्थैरेवच ९१ वर्णेषु
वर्णहीनेषुचंडालादिष्टनिश्चितं यस्यदेहेवशेच्छ्रद्धा हेतत्कंसप्तकोमंत्राःसंख्याउपमे
त्रका ९२ एतेश्चसकलान्मंत्रनतत्राश्चब्रवीमहे सर्वमंत्रादिकंश्रेष्टपंचायतनमंत्रकं ९४
गजाननाधिकातंरसूर्यविद्याविशिष्यते सूर्यविद्याधिकादेवीविष्णुविद्याविशिष्यते ९५
विष्णुविद्याधिकंश्रेष्टंशांभवेशिवविद्यया शांभवाधिकादेवीशक्तिविद्यापरास्मृता ९६ श्री
रामाश्रेष्टतराविद्यापनाश्रेष्टनसंशयः सर्वविद्याशिरोरत्नमाकृष्णीविद्यादिनसंशयः ९७ तस्मा

न्सर्वेश्वविद्यायांश्रीविद्याशिरसिप्रिये राजराजेश्वरीविद्याएतन्मुख्याकथंचन ९८ संसं
संसंपुनःसंसंविवाचाकथयाम्यहं अस्यापिकार्यंचरितापतस्माकथितेनतव ९९ एतद्दृढं
नकस्यापिनिश्चितंकथितंशिवे भाषितोहिपुनर्भावीवाक्निश्चयवदाम्यहं ०० अस्यामंत्र
स्यदेवेशिमेवन्यासषडंगकैः न्यवध्यानंश्रुतंहिंप्राणःप्रतिष्ठापिनच ०१ नकवचनवस्तो
त्रंनचदिग्बंधनादिकं सिद्धिसाध्यसिद्धारिघटनार्थनकिंचन ०२ नमंत्रपूजनंचैवय
घन्यापटलादिकं सहस्रनामजप्यादिस्तवराजादिकिंचन ०३ नहोमोनक्रियायस्यअ
नादिकंहिबंधना तस्मात्उचितार्थमेवमुक्तंत्वसर्वदाप्रिये अतःपरंनिरूपणंनास्तिना
स्तिकदाचन संपूर्णोहिचश्रीरामोह्यात्मारामोऽद्धदीमम ०४ पंचाक्षरजपेन्सर्वंमध्यरामय
दस्मरेत् ग्रामेपंचाक्षरंजप्त्वाशिवेनसमतांव्रजेत् ०६ तेन्मदंशिवरूपायनमःपदंजीवद्र

क· गी· ८

8

पिणे श्रसिपदेनरामायमयोरेकंनसंशयः एकोपिहेमकर्त्तावजीर्णकायःपुनर्नवं ऋद्धि
सिद्धिप्रदातारंब्रह्मज्ञानविशेषतः १८ कलाचतुष्टयप्रकाशिवसान्नाज्ञान्नसंशयः लब्ध्वा
मुक्त्वादेवंब्रह्मैवाहंनसंशयः १९ दिव्यौषधीरसरसायनधातुवादेहोत्रवशिकरणपात्र
वादे तालेकवकरवशरिकांजनमंत्रवादेसिध्यन्तिहरिशिवेचभवेत्प्रमत्ते २० इतिश्री·
तारकब्रह्मरामग्रंथेशिवपार्वतीसंवादेहृदयस्यरहस्यनिरूपणंनामतृतीयोध्यायः ३
विहंगवाहनंयस्यत्रिकचायस्यभूषणं सालपावामभागेनसदेवःशरणंमम १ परिस्ति
तेचश्रवणंकीर्तनंनारदंशुक स्मरणंशिवप्रज्ञादंलक्ष्मीचपादसेवनं २ अर्चनंपूजनं
ध्यानंपृथुराजाविकंकर्त्त वंदनंईश्वरंदास्यंनाहुषेहनुमति ३ सख्यमर्जुनकर्त्तव्यंव
लिचात्मनिवेदनं भक्तीनववर्णितंक्रमात्केवलंप्राप्यतेपरं ४ श्रवणंकीर्तनंविसोरस

रणं पादसेवनं अर्चनं वंदनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनं ५ वेदांतन्यायमीमांसातर्कनैया
यकं तथा चार्वाकवादानि शास्त्राणि षट्दर्शनमपि स्मृतं ६ कापालिकं चैव जैनं च जंगमं
ब्राह्मणं तथा संन्यासी च तथा सोपि षट्दर्शनमिति स्मृतं ७ शैवाः शाक्तास्तथा सौरा गाणप
त्यास्तथैव च जैनं चैव समं प्रोक्तं षट्दर्शनमिति स्मृतं ८ हस्तौ पवित्रयदि दानपुण्यपादं
पवित्रयदि तीर्थयात्रा वाक्यं पवित्रयदि रामनाम हृदि पवित्रयदि आत्मनिष्ठा ९ ज्ञानं
विरागो नियमो ध्यानमभ्यासो ध्यायवर्णाश्रमधर्मकर्मभिः भक्तिपरेशस्य लतात्रभावो मो
क्षस्य मार्गान्प्रवदंति संतः १० शैवाः पाशुपता महाव्रतधराः कालाश्च वीजंगमाः शाक्ता
कौलकुलार्चनरताः कापालिकाः शांभवाः यज्ञाकल्पविमंत्रतंत्रनिरताः लेनत्वोवां चिता
लिंगधामत्यमिहैकमेव हि फलं सत्यं समं मोक्षपरं ११ चार्वाकस्य तु आत्मस्वधर्मनिरूपणे देहात्म

वादेरता नानातर्कवितर्कसहिता निष्ठापरंतार्किकाः ११ वेदार्थप्रतिपादिकासुकुश
लानर्कतिनैयायका स्तेषांस्वस्वफलंभवंति सततंसत्यंनमोक्षपरं ११ कर्माकर्मविक
र्मबोधजनकाकर्मार्थमीमांसकाः सांख्यामागपराः सदैवविदुषांसंख्यासिनांख्यातकाः (
योगस्थानमिदंप्रबोधजनकं सत्यंनमोक्षपरं ११ वेदांतवक्तृतर्कसमितिचाद्वैतसंबोध
कानानाभावविवादज्ञाननिपुणाविज्ञानबोधात्मका कर्त्तारंप्रभजंतिचैवपवनाधाप
रतानिर्दया विप्रावेदरतास्समस्तनिरता सत्यंनमोक्षपरं १४ धर्मार्थप्रतिपादकालघु
गुरोबोध्याजनास्तावका नानातीर्थनिषेवकाश्रुतिपराः स्मृत्यर्थसंबोधका चंडाचंडवि
तंडजल्पकमहाभेदास्सदावैष्णवाः सर्वेप्रपतंतिदुःसहतरंसत्यंनमोक्षपरं १५ प्राणा
पाननिरोधनार्थनिरताः सख्याप्यवैशेषिकावायुस्स्वकुंभकप्रतिदिनंतद्रेचकाहारि

काजिह्वादोहनकर्म्मिकाखेचरिमिकालंबायिनालंबिका योगांगाणि विविकाचसततं
समंत्रमोक्षपरं १६ यंशैवासमुपासतेशिवइतिब्रह्मेतिवेदांतिनोबौद्धाबोधइतिप्रमा
णपटवःकर्त्तेतिनैयायिकाः अर्हन्नित्यथजैनविदयात्तद्वांछितफलंसमंत्रमोक्षपरं १७
सौराःसौर्यमुपासतेचसततंशाक्ताश्चशक्तिंतथागाणपत्यापरंगणेशभजनंविखंभ
जैवैष्णवं शैवानांशिवपूजनंपरमकंविप्रैश्चसर्वात्मकंनानादैवतवांछितार्थवरदं
समंत्रमोक्षपरं १८ नानाचित्रविचित्रवेशरचितानानामतभ्रामकाःनानातीर्थविधि
वकाजयपराःसैनाश्रितानित्यशः सर्वेचोदरपोषकाःस्वभिमतावादेपवादेरतास्ता
न्मोक्षपरंवदंतिमुनयस्तंप्राप्यसोऽदुर्लभः १९ स्नानमात्रेणमुच्यतेनानासाधन
वर्जितं साक्षात्कारपरंस्नानंप्रार्थतेगुरुराज्ञया २० प्राप्यतानादशांततंश्रीगुरूपस्व

क॰ श्राकं जप्तं च प्रवनं च चषडैश्वर्यादि प्राप्यते २१ ऋषिसिद्ध उवाच जलस्नानं वहिःशुद्धि
गी॰ मंतःशुद्धिः कथं भवेत् योगिनां तु कृतं स्नानं कपालो कपिलो वद २२ कपिलोवाच वाम
१॰ नासापुटे श्चाऽऽदक्षिणे पुटे पिंगला गांधारी कर्णे वामे च हस्तिनि कर्णे दक्षिणे २३ वाम
वक्त्रे स्वाख्यानाडी तंत्रमा च वक्त्रे दक्षिणे हृष्णुस्ना प्रोंगदा प्रोक्ता शंखिनी लिंगमिंद्रिया २४
वारुणीमूत्रवारस्या सर्वांगे च यशस्विनि नाडी द्विद्वादश प्रोक्ताः शरीरे च व्यवस्थितं २५
व्याप्तं द्वादशद्वारे तु चराचरं करोति या २६ इडा भागीरथी चैव पिंगला यमुना नदी सुषु
म्ना गंडकी प्रोक्ता कुसावेणी सरस्वती २७ कुहूश्च नर्मदा येन नापीच शंखिनी तथा गांधा
रीनाडिका वैसी वारुणी गोतमी तथा २८ नाम्रपर्णी स्वाख्यानाडी सिंधुनदी च हस्तिनी गो
तमी गंडकी चैव पूर्णा पूर्णा पयस्विनी २९ इति नाडि नदी प्रोक्ता शरीरे वर्तते सदा पार्वतं च

नदीयंचसर्वतस्मानमुच्यते १० गंगायमुनयोर्मध्येबालंरंडातपस्विनी बलात्कारेण
ग्रहणीयातद्विष्णोःपरमंपदं ११ जलस्नानंमलत्यागीभस्मस्नानंबहिःशुचिः अंतःशुचिर्मंत्र
स्नानंज्ञानस्नानंपरंपदं १२ अंतःस्नानविहीनस्यबहिःस्नानेनकिंफलं मलयाचलसं
भूतोनैवएरंडचंदनायते १३ मंत्रस्नानंमनोशुद्धिःसर्वांतश्शुद्धमाप्नुयात् अंतर्बहिश्चशुद्ध
र्थंज्ञानस्नानंचमोक्षद १४ वटबीजेपिसूक्ष्मेपिमहावटतरुर्यथा यदस्तिसर्वहूत्ताणि
ज्ञातत्रायातितद्विदः १५ नथैवाभ्यंतरेशुद्धिर्बहिःशुद्धातिलत्रयात् बीजहत्यादिपापेन
सर्वेह्येकंशुचिर्भवेत् १६ नैकतत्वस्वरूपंवक्रमन्त्रज्ञानमवश्यम अहंममेतिचत्वानंभ्रमती
हभ्रमीयथा १७ दुर्लभोविषयत्यागीदुर्लभंतत्वदर्शनं दुर्लभासहजावस्थासद्गुरोःक
रुणांविना १८ ऋषिसिद्धउवाच कथंभगवतोज्ञानंशुद्धमंतंजायते तपोपापमुनेच्छ्

क॰ गी॰ ११

हिप्रसादान्गुरूत्तोयदि कपिलोवाच जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिप्रपंचोयत्प्रकाशिते त
द्ब्रह्माहमितिज्ञात्वासर्वबंधात्प्रमुच्यते ४० त्रिषुधामसुयद्भोग्यंभोक्ताभोगश्चयद्भवेत्
तेभ्योविलक्षणंसाक्षीचिन्मात्रोहंसदाशिवं ४१ एकोदेवसर्वभूतेषुगूढःसर्वभूताधि।
वासोसाक्षीचेताकेवलोनिर्गुणश्च ४२ पिंगलाद्वादशसूर्योइडाचंद्रेषुषोडशाः अंतः
करणंपंचैवप्राणंचपंचकंतथा ४३ विकारषट्चित्तेनेदेहाश्चाचप्रवर्तते इमेकंग।
णसर्वेत्रकलाकाष्ठाचतुर्थकं ४४ इडागंडशर्कराचघ्रीपथ्येनसुवासितं क्षीरेण।
स्नानंचप्रथमंतिलैस्तैलंतथात्मकं सार्थेनविनाशंमेशहवाकेननिश्चितं स्वात्मानं
हृदिपद्मेषुप्रयत्नात्ज्योतिरूपकं ४५ प्रथमंतुशिरोपद्मेनेत्रपद्मेद्वितीयकं तृतीयंवद
नेपद्मेसुखपद्मेचतुर्थकं ४७ पंचमंकरपद्मेचषष्ठंमहादिपंकजे चक्रातीतंपरंस्थाने

स्वरूपमोंकारसंज्ञितं ४८ हृत्पद्मकर्णिकामध्ये शुद्धविज्ञानमक्षरं अंगुष्ठमात्रममलं प्र।
दीप्यंतीकांतमीश्वरं ४९ राशौ च स्थूलविश्रांति मध्ये दीपं च स्थापनं अंगुष्ठमात्रमाणेन तत्र
चैवावलोकयन् ५० अवलोकस्य दीपस्य मध्ये नीलं च दृश्यते नीलमध्ये तथा पश्येद्धोपि
तं मतमुत्तमं ५१ तच्चैव पश्यते येन निमेषोन्मेषवर्जितं तदा दृष्टिस्थितो भूत्वा अंतर्लक्षवि
हीनस्य बहिर्लक्षं निरर्थकं लक्षालक्षद्वयोर्लक्षं लक्षितस्य महात्मनं ५२ यथा वारिमध्ये
तं नानाकारं विलोक्यते तथैव कल्पनासंज्ञ विद्रूपाणि समुत्पते ५३ दृष्टिद्वयं समन्वेन तु
हृन्नेत्रे च पश्यति ज्ञातं तत्तन्मदा कुर्याचित्तस्थितमिदं भवेत् ५४ मौनस्यानंतरतः फणीप
वनभक्ततोषस्य पण्णिशनौ नैरायामदपि कातकोपि तिदिनं शोसे विलेमूषकः भस्मोद्धू
लितविग्रहो खलु खरो ध्यानान्तरको तत्तः सर्वेषां फलमेव नास्ति सकलं ज्ञानं प्रधानं तपः ५५

क·
गी·
१२

मार्गमन्त्रभ्यभीमंचत्रिषुलोकेषुदुर्लभं यःपठेत्सततंभक्त्यासमुक्तोभवसागरात् ५६
अष्टांगंचचतुष्पादंत्रिस्थानंपंचदैवतं ॐकारंयोनजानातिब्रह्माविष्णुशिवात्मकं ५७
ॐकारपितृरूपेणगायत्रीमातृयस्तथा मातापितानजानामिसविप्रश्च्यमेरतसा ५८
इदंतीर्थमिदंतीर्थंभ्रमंतितपसाजना आत्मतीर्थंनजानंतिकथंमोक्षोनृपपुंगव ५९

12

कायाकाशीकुरुक्षेत्रंआत्माविश्वेश्वरोहरिः ज्ञानंभागीरथीगंगातत्रविश्वसतेमनः ६०
प्रातःप्रभृतिसायांतंप्रभृतिप्रातरंतिकं यत्करोमिजगन्नाथतदस्तुतवपूजनं ६१ म
नोचिमत्तरंगानांशरीरंरथमायते कालचक्रमयंयातिएकैकर्माणिसारथी ६२ य
दिनेपतितंविंदुमातृगर्भेषुनिर्मितं नदिनेलिपितेदैवंहानिवृद्धिसुखेनरं ६३ इ
तिश्री·सिद्धांतसारेकपिलऋषिसिद्धसंवादेराजराजेश्वरयोगोनामचतुर्थोध्यायः ४

सूतउवाच प्रणम्यदंडवद्भूमौस्तुत्वाचाहचरित्रकं श्रवयित्वापादपद्मं पुनःप्रश्नंकरो
तिच १ चंद्रराशीत्वयाख्यातचकष्टंकष्टतरंमहत् कदाचित्प्राप्यतेमर्त्यःपुनर्जन्मभवेद्ध्रु
वं २ नानायोनिगतःपश्चाद्दुर्लभोनरजन्मनि नरोनारायणोभूत्वाकेवलंपरब्रह्मणाश्रितं ३
राजराजेश्वरंयोगंभाषितंचमहेश्वरः लोकोपकारनार्थायपार्वतीप्रतिबोधितं ४ भग
वन्बोधितंपार्थःहितेनोद्धवरतिना तथात्वंबोधयास्माकंनिमानिमेविवेकिनः ५ तस्य
दंत्वपदाप्यातेश्रमिपदंत्वतीयकं विस्तरेणैवबोधंचयथार्थंदृष्टिगोचरं ६ तदाहरितसं
सायंजन्मकोटिसहस्रज निमेषोन्मेषितामध्येजीवन्मुक्तोभविष्यति ७ कपिलोवाच
इदंकृतमहाश्रेष्ठंश्रेष्ठाच्छ्रेष्ठतरंमहत् अनाधिकारिशिष्यस्यसत्कथानोपदर्शयेत् ८ स्र
षिसिद्धोवाच सर्वेषामपिलोकानांकोवाज्ञानाधिकारिणं वदलक्षणतत्सर्वंयथासंशय

क॰
गी॰
१३

नाशनं कपिलोवाच गुरुभक्तिरतोनित्यंसत्यवादीजितेंद्रियः विप्राश्चवेदवाह्यश्च
दुःशास्त्रपरंगतः ९ नित्यानित्यविवेकत्वंरहाग्रहविवर्जितं तितिक्षोपरतिंशांतिंमुमुक्ष
त्वस्यलक्षणं ११ निरतःसर्वकर्माणि अर्चनंसर्वदेवता अटनंसर्वतीर्थानिफलंनैच्छति
सर्वदा १२ कामक्रोधस्तथालोभोमोहोमात्सर्यमेवच दंभाहंकारसंयुक्तोज्ञायत्स्वविश
वर्जितः निंदकोवंचकोधूर्तोखलोहूषकनामसी परानेनार्किकाः श्रोक्तासर्वतःपरिव
र्जयेत् १४ अभक्तोवंचकोधूर्तोपाषंडीनास्तिकःशठः मनसापिनवक्तव्यंगुह्याद्गुह्यंकदाच
न १५ शांतोदांतोक्षमार्जवसर्वेंद्रियसमन्वितः अभक्तोवलत्तामेषु सदासाधुसमागमः १ ९
सावित्रुद्धेसदाचारीअभेदःसर्वदेवता आशापाशशतैर्मुक्तोह्येतेमोधिकारिणः १७ अ
नेकजन्मसंस्कारात्सद्गुरोःकृपयावसात् प्रसन्नेचपरोक्षेचविवेकःप्राप्यतेबुधैः १८

भिद्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयः क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरे १९ दृ
ष्टांतरंप्रवक्ष्यामिसर्वसिद्धांतविस्तरं वेदांतेनप्रकाशेनतत्वश्रेष्ठंचउत्तमं २० गोपितंसर्व
शास्त्राणांविस्तारंकथितंमया सर्वेषामधिकंतत्रदृष्टांतरंचदृश्यते २१ अंतरंगस्यदृष्टांत
बाह्यंवहिरंगस्यपश्यति प्रमत्तश्चैवपश्यंतिदृष्टांतरंप्रवर्तते २२ प्रथमंनादलक्ष्यंचविंदु
श्चैवतदुच्यते तृतीयंचकलाप्रोक्तंज्योतिरूपंचपश्यति २३ अकारंनादरूपंचउंकारंविंदु
रूपकं मकारंचकलाप्रोक्तंओंकारंज्योतिरूपकं २४ नादस्थैरेलक्ष्यसर्वेघंटानादरंरंगवा
न् पतंगोबुध्यतेदीपंनादेनलक्ष्यतेमनः २५ पतंगमीनहरिणवाजाश्चलयंतिक्रमे इंद्रिया
णांमनुष्यस्यभयंतिकिंनचित्रश २६ यथातुंबकपाषाणंसूत्रकंपृथकस्तथा उभयोर्दृ
श्यतेयोगेमोहितंतत्रलीयते २७ तथैवचमनुष्याणांआत्माचपृथगस्तथा मानसंतत्रलीयं

नेंद्रियैकस्यचेष्टितं २८ तदर्हंस्यात्मभावेनमानसंलभ्यतेसदा इंद्रियादिक्षियंयस्यतन्मनउ
न्मनभवेत् २९ ह्रुतस्यप्रतिमांकृत्वाअस्यैवप्रलीयते लवणंजलनिक्षिप्तंलवणत्वाद्विली
यते ३० तथैवस्यात्मभावेनमनोन्मनःप्रजायते दृश्यतेचत्तस्थेणविमंतत्रलयंगतः ३१ शा
र्कराजलसंयुक्ताशर्करात्वमपिगच्छति स्मरणाध्यायतेविघ्ननिर्गुणंतत्रउच्यते ३२ फलस्यका
रणंपुण्यंफलाभावेविनश्यति ज्ञानस्यकारणंकर्मज्ञात्वाकर्मविनश्यति ३३ यानिचोरयथा
मायंजलंचपूरितेतथा ऊर्ध्वछिद्रनमेकंचअधेछिद्रंचतत्थकं ३४ ऊर्ध्वछिद्रंचनिसेतेजल
वेयनमाक्रशं मुक्तंचऊर्ध्वछिद्रस्यरिक्तभांडंयथाभवेत् ३५ प्राप्तेकालेचविप्रेंद्रमनसाभमाप्नु
यात् तत्सर्वंकथयिष्यामिसावधानेनतंश्रृणु ३६ प्रथमंचभयक्षीणंप्रकटंपरतिवृत्तं
प्रेतंरसर्वलोकानांविविक्षिप्तंसर्वमंदिरं ३७ प्रकटंप्रत्यसंपर्कलभ्यतेगतयातया प्रकटंनिर्म

निर्भयंलज्जाश्लिष्टत्वाचनवोच्यते ३८ पुरुषंवशिकृत्वावशकृष्णीरहस्युच्यते तदासलीनत्वाश्च
भसर्वेश्वसिद्धिकारिणी ३९ शरीरंभुवनंयस्सद्धृदयंरतिमंदिरं आत्माचपुरुषःप्रोक्तोमनसाप्र
कृतिस्तथा ४० प्रथमंयेनवित्तिंप्रहितीयंगतयातया सश्लिष्टत्वात्ततीयंचचतुर्थंचसलीन।
ता ४१ आरंभश्रवणंकृत्वामननंचविचारितं निसथानक्रमभ्याससात्ताकारतदाभवेत् ४२
एवंक्रमेणवोधंचविचार्यचपुनःपुनः अकस्माद्भुहंसत्वष्टोसात्ताकारत्वतत्त्वणात् ४३
मृत्तकेनभवेद्रांडंपुनर्मृत्तकयोस्तथा परब्रह्मरतालोकासंसारेणनलिप्यते ४४ पठित्वा
वेदशास्त्राणिब्रह्मज्ञानेनवर्जितं त्वसाविषयवंर्तनेपठित्वाकिंप्रयोजनं ४५ पुस्तकानिप
ठंतीयोनित्यंवाक्यकरोतिच प्रेमर्थ्यभक्तितंयेनपठित्वाकिंप्रयोजनं ४६ उदकेनभवेत्पंकं
पंकमापेनशुध्यति मनःकरोतियत्कर्ममनःशुद्धेनशुध्यते ४७ मनःकरोतिकर्माणिमनो

कृ॰
गी॰
१५

15

लिप्यति पातकैः मनःसाक्षात्मुनीश्वानयमौनवपातकं ४८ कामनासहितंकर्मकृत्वाच
कार्यसिद्धये तदासौलिप्यतेभोगैर्निष्कामोनैवलिप्यते ४९ कार्पासेनभवेद्वस्त्रंवस्त्रकार्पास
उच्यते आत्मत्वेनभवेज्जीवोजीवब्रह्मत्वमुच्यते ५० सत्वगुणाद्भवेत्कर्म रजोग्रंथमेवच
तमोगुणाद्भवेत्क्रोधंगुणत्रयमिदंभवेत् ५१ एकंचमृद्भांडमनेकरूपंगोक्षीरमेकंवऊव
र्णेषु स्वर्णमेकंबहुभूषणानिशरीरभिन्नंपरमात्ममेकं ५२ पाषाणमालयेवद्धादेवपा
षाणमेवच बुद्धिंपंडितदेवस्यऊतस्थानेचतिष्ठति ५३ आत्मलिंगंचविश्लंचसंदेहंतत्रवर्जि
तं सर्वभूतस्वरूपंचएवमेवंचपश्यति ५४ स्वगृहेपायसंत्यक्त्वाभिक्षामिच्छतिदुर्मतिः श्री
खाम्रदाहविन्नेषुदेवताबहिकल्पिता ५५ हृत्पद्मेपरमंतत्त्वंआदिमध्यांतवर्जितं आधारं
सर्वलोकानांअनाधारंस्वयंत्वयं ५६ कंठकाग्रकृतंकेनसिंहशार्दूलविक्रमं मयूरंनृत्यके।

येनतेषांतत्सहजोद्भवं ५७ भ्रमरीकीटवीयस्तु अनस्यानंप्रतिष्ठितं कीटकीतेनध्यानेनसा
त्ताद्भ्रमरताभवेत् ५८ चक्षुरग्रेस्थितंतन्निर्मलंविस्फुरतिमणिर्यथा तद्दृष्ट्वाव्यापकंदेवंभवबंधा
न्मुच्यते ५९ चक्षुरग्रेस्थिताछायाश्यामायन्मूलरूपिणी दृश्यादृश्यस्वरूपेणशिवसायुज्य
कारिणी ६० चक्षुर्मध्येस्थितंशुभ्रंशङ्खपर्वमात्रकं तद्दृष्ट्वापिपर्वादिचाग्रेतत्त्वंचलंध्रुवं ६१
चक्षुर्द्वन्द्वैःसाक्षाद्भागंअवलोकनतत्परं प्रकाशेचस्वयंज्योतिनचक्षुश्चैवपशुपति ६२ अचलं
निर्मलंशांतंकायस्थंतेजउच्यते अमलंनिर्मलंदेहंसूक्ष्मंवापिनिरंजनं ६३ शुद्धस्फटिकसं
काशंमणिवर्णस्वरूपभा तेजोराशीपरंब्रह्मधार्यंतत्प्राणलिंगकं ६४ सर्वांगसाचिदात्मा
नेत्रानचक्षुर्निरीक्षणं अज्ञानेयेनलक्षांतिभास्वंतभानुमध्यवत् ६५ स्वर्वर्णदीप्यतेदीपंते
त्तानाग्निप्रदीपिनां जीवसर्वमलायुक्तोस्वर्णवद्दीप्यतेस्वयं ६६ बहिरंतस्फुरज्जोतिरत्नकुंभ

क॰ गी॰ १९

16

अतोभवान् स्वप्रकाशस्त्वदेवैकंरूपात्मकमनामयं ९ गुह्याद्गुह्यतरंगुह्यंचतस्थानेप्रतिष्ठ
ति तन्मूर्त्तिलक्षतेदृष्टंप्रमापादतलमस्तकं मनसाभावयेन्मूर्त्तिचक्षुषांस्पर्शनेजसं तन्मू
र्त्तिलक्षतेदृष्टमापादतलमस्तकं १० मनसाभावयेन्मूर्त्तिचक्षुषांस्पर्शनेजसं तन्मूर्त्तिच
क्षुराग्रेप्रतिष्ठंतन्नात्रसंशयः ११ ऋषिसिद्धोवाच सिद्धानांचैवसर्वेषांप्रणम्यकपिलोमुनिं
योगसिद्धमहाप्रश्नंतान्तेतेयंचक्रुरिमे कपिलउवाच शृण्वंतऋषिसिद्धानांपदार्थमिहवागता
ततःसर्वंप्रवक्ष्यामिविशेषममलंतव १२ प्रणम्यशंकरंदेवंपरात्परमहेश्वरं आत्मानंचप्रका
शेनप्रत्यक्षंतनवमुच्यते १३ बहिर्गतस्यशिष्यस्यआगतःशीघ्रमंदिरं प्रवेशंमपश्यनंचक्षु
चैवनपश्यति १४ तत्रैवस्थिरतोस्थितात्रयंप्रकारंप्रभाभवेत् तदेवदृश्यतेवस्तुस्वयंचक्षु
स्पपश्यति १५ अन्तानंचहृदीयस्यत्रयंप्रकारंवमानसं अहर्निशंप्रवेशंपतिचंचलत्वेनवस्तुना १६

यश्यंपतिस्थिरतास्थैवपदार्थंसर्वंदृश्यते एतदंयंत्रयभुवनंदृश्यतेचनिरंतरं १८ अकल्पितोद्
वंज्योतिर्हृदियंचप्रकाशितं छायाचदृश्यतेज्योतिःपरंज्योतिःप्रकाशिनाः अकस्मैदृश्यतेज्यो
तिस्तज्ज्योतिःपरमात्मनि १९ आनंदकंदसंभूतेज्ञानेनामलसप्रशोभिते ज्ञाहिमानरकाद्योसदि
मज्योतिर्नमोस्तुते २० विचार्याष्टदलेपतेवैराग्यंकेशापतदा विरक्तःकर्णिकंपुष्पंचेद्कांति
समप्रभे २१ सच्चिदंयश्यतेरूपंपरंब्रह्मैवभाषितं एतत्पुंडरीकमध्येतुसोमसूर्याग्निमंडले २२
विग्रहोविवकल्पानिर्ज्वलितावह्निरूपिणे शिवंदृष्ट्वायथानित्यंतत्क्षणात्पाशंयथाविधि २३ च
नहृत्तेयथायशेषमलंचकटुकोमलं कोमलंचतथारसंआज्ञंचमधुरंतथा २४ अंतःकरणंच
नहृत्तेमनसस्थतथाफलं फलेकोमलवित्तिंकटकामलंभवेत्तथा २५ मनोस्थिरंचआम
लेचयदाहृतफलंतदा मधुरंब्रह्मसंप्रोक्तंरसंहंसेनसेवितं २६ अहोवासनयावदंमुक्तोनिर्वा

क॰ सर्वंमन तस्मान्निर्वासनेभावेब्रह्मरसंपिबेद्बुध ८७ ब्रह्मरसंरदंस्वादंतन्मंचपरमात्मने ३६
गी॰ समन्यतेत्वदंकाकथान्यकीटकैः ८८ विचारदृत्तिएयस्यब्रह्मलोकानमीहितं दर्पणेव
१७ स्वरूपंवतेवृंवदृश्यवृत्तिहि हृदयंदर्पणंयस्यमनस्तत्रावलोकयेत् दर्पणेप्रतिबिंबेनआ
त्मरूपंचनिश्चितं ९० आत्मानंज्योतिरूपेणदर्पणेचनिरंतरं चित्तशुद्धिःस्थितोभूत्वाहृदयं
भात्रयणाश्रते ९१ आत्माविशुद्धचैतन्यस्वरूपःशाश्वतोविभुः निर्विकारस्वयंज्योतिःस्वभावैः
प्रकाशते ९२ आकाशेतिष्ठतेसूर्योगगनेचंद्रभासते एवंमध्येवसतेताराविद्योमेज्योतिसं
स्थितं ९३ दर्पणेतदिवाकारंतदाकाशंविचिंतयेत् आत्ममध्येप्रकाशंचनकिंचिदपिचिंत
येत् ९४ तज्ज्योतिर्हृदयस्थानेप्रत्यक्षंदृष्टिगोचरं पद्मगर्भेचदर्पणेतस्यशोनात्रसंशयः ९५
ऋषिसिद्धोवाच भगवन्बोधितःसर्वंयथार्थज्योतिरूपकं तज्ज्योतिर्हृदिपद्मेशुशाश्वतंब्रह्मके

वलं ८ स्वमध्ये च स्थितं तत्र ललितकंठदृष्टिगोचरं कृताञ्जलिर्हरिं पद्मं च कथं ज्योतिःप्रपश्यति ४०
तन्मे सर्वं वदस्व स्माकं स्वदेहहृदयपंकजे कपिल उवाच पादादिजानुपर्यंतं पृथ्वीस्थानं प्रतिष्ठि
तं तत्र स्थितं इदमेकं च सर्वदेहेषु संस्थितं जान्वादिनाभिपर्यंतं स्थानमाम्भमिति कथ्यते ९
आधारलिंगनाभौ च वेदशास्त्रादि सिद्धिकं दले षड्दलवर्णेन वा सव दलके षु च त्रिस्थाने
पद्मकं कीर्णापन्नहृदं प्रशंसति १० नाभ्यादिकंठपर्यंतं अग्निस्थानसुशोभितं तन्मध्ये
पद्ममेकं च हृदन्तर्यालं संस्थितं ११ दले द्वादशवर्णैश्च मस्तमत्तरमध्यं ककारादिठका
रांतवर्णैते सर्वदेहिनां १२ तत्कंठादि भ्रूपर्यंतं वायुस्थानमिति स्मृतं तालमूलस्थितं प
द्मं दले षोडशकर्णिकं १३ स्वरान् षोडशकं तत्र तद्धृदयं हृदिस्थलकं साहृदि पद्मस्थलं च
चतुरग्रे सुशोभितं १४ स्वाहृदि सदमितासु सर्वशास्त्रेषु संमतः अथ याहृदिकं नाम।

स्थूलबुद्धिर्विवर्जयेत् ५ रक्तं श्वेतं तथा कृष्णं नीलपीतादिशोभनं तन्मध्ये चार्चितं येन तज्ज्यो
तिर्ब्रह्मकेवलं ६ सब्रह्मा स शिवो विष्णुः सोऽन्तरः परमः स्वराट् तत्रस्थं क्रीडितं येन सर्वेन्द्रियस
मुद्भवं ७ भ्रुवादिब्रह्मरंध्रांतं आकाशं स्थानसंस्थितं सहस्रदलसंकाशं पादपंकं विराजितं ८
स्तभ्रिकाले संग्रामे ह्यात्मा सोऽपद्ममाश्रितः यथा भानुप्रभासेव्रैन तथा देहे प्रचेष्टितं ९ ध्रु
वःस्थाने अधोपद्मं हि दलं तत्र शोभितं हंहंमात्रेति संयुक्तं वर्तिनेवाभमंडलं १० तन्मध्ये आ
त्मज्योतिश्च बिंदुरूपे विराजितं निवातस्थकवर्तिन्वो पीताभाश्वमनुपमा ११ तस्याशिखाया
मध्ये च परमात्मा व्यवस्थितः गुरुमुखेन ज्ञातव्यं अन्यथा नोपलभ्यते १२ अनेकजन्मसमारा
धनसद्गुरोसेवितैर्ध्रुवैः संतुष्टश्री अर्हदेवा स्वात्मरूपं प्रदर्शयेत् १३ कोटिसूर्यप्रतीकाशं चं
द्रकोटिसुशीतलं यथोक्तं वेदशास्त्रेण तथा पश्यंति धीमता १४ आत्मज्योतिप्रभावेन सोम

18

सूर्याग्निभासते अंतर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्यते सकलं जगत् १५ एतद्धृदयशून्यरूपं मध्यस्थदल
मध्यगं अर्द्धमात्रास्वविज्ञेयं प्रणवेन च धारितं १६ आसनादिक्रियासर्वं यत्नमेष प्रवर्तते
प्रत्याख्यानमिदं ज्ञात्वा आत्मा तत्रैव तिष्ठति तदात्मदर्शमात्रेण जीवन्मुक्तो न संशयः तस्मा
त्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं आत्मदर्शनं १८ सूत उवाच इत्युक्त्वा कपिलः श्रेष्ठो ह्रुतार्थो ऋषिसि
द्धयः सर्वपापविनिर्मुक्तः आत्मरूपेण संस्थितः ऋषिसिद्ध उवाच आपदाभूमिपर्यंतं मूर्ति
रूपं प्रदर्शिते आकारमात्रकोटिश्च नानावर्णैश्च शोभितं २० सर्वेंद्रियादिव्यापारं ऋग्वेदो हि
तथैव च विश्वाभिमानिसंज्ञोक्तो रजोगुणसमाश्रितः २१ भूमितत्वं तथा रूपं स्थूलभोगस्त
थैव च विपरीज्ञानसंयुक्तो वाचा वै वैखरी मेव च २२ प्रमाणं हृस्वसंख्या च सार्द्धत्रयमिति स्मृ
ते अवस्था जागरो देव नेत्रस्थाने प्रकाशते २३ पंचभूतमिदं देहं पंचविंशतितत्वकं प्रमेकम्

क॰
गी॰
२५

तमंशं च शृणु सिद्ध महामुने २४ अमतिर्जागरो वोपो व्याहृतिश्च तुर्यके कलाचतुष्टयं
यातिजाग्रतीमभिधीयते २५ लोभः क्रोधस्तथा कामो मोहो भयं तथैव च आकाशभागसं।
प्रोक्तो ज्ञातव्यश्च मनीषिणा प्रमाणं च चापल्या आपादगमनमेव च प्रमणं कुंचनं पंचवायु।
भागमिति स्मृतं २७ निद्रा वरति भोगं च तथा चालस्यान्तथैव च आलस्यं तेजसो भागस्तत्वं पंच
प्रशस्यते २८ श्लेष्मशुक्रं तथा रक्तं मूत्रमेदस्तु पंचमं आपो भागस्य भो विप्र गुणाः पंच प्र।
कीर्तिताः २९ रोमत्वचामांसनाडीअस्थीच पंचकं स्मृतं पृथ्वीभागस्तु विज्ञेयः पंचभागस्त
योच्यते ३० इदं पंच गुणाख्यातं यथाभागं तथा गुणं प्रत्येकं पंचभूतेषु ज्ञातव्यं च मनीषिणा ३१
इत्येषा विस्तरः सूत्रो नवरूपाणि नारकं व्यापितं सर्वदेहस्य दर्पणे तच्चर्मवत्तथा ३२ अथ स्थू
लशरीराणां वर्णं वक्ति स्नस्तथैव च स्नानकर्मक्रियासर्वं स्वस्य चित्तेन तं शृणु ३३ अपंचिकृ

19

भूतेभ्यो लिंगदेहस्तथोच्यते स्थानं कंठप्रदेशं च गुणाः सत्त्वं प्रजायते ३४ उकारमात्रका
नत्वसमावस्थाभिधीयते अन्यथात्वात्मसंप्राप्ते आयस्तत्र प्रजायते ३५ शुक्लवर्णा दृष्टिरूपं
वाचेति मध्यमा स्मृता यजुर्वेदः स विज्ञेयं मनो वैकार संस्मृते ३६ वपुरेतदृष्टमात्रे च साभिमा
निस्तु तैजसः प्रविविक्तभोगाख्यं शरीरं सूक्ष्मकं स्मृतं ३७ सार्द्धपंच भूतात्मकं पंसप्तदशानादृशी
तथा मनो वैकारिके सर्वं सर्वप्राणस्थावतदृश्यं ३८ अंतःकरणमनोबुद्धिचित्ताहंकारमेव च
भागमाकाशविज्ञेयः पंचभागः प्रकीर्तितः व्यानः समानोदानश्च प्राणापानास्तथैव च एत
त्पंचकविज्ञेयं वायुभागस्तथोच्यते ४० श्रोत्रत्वक्चक्षुजिह्वा च घ्राणं पंचकमेव च तेजोभाग
स विज्ञेयः सूक्ष्मदेहे प्रतिष्ठति ४१ वाक्पाणिशिश्नपादगुह्येति पंचकं स्मृतं आपः पंचक
विज्ञेयं आपो भागः प्रपश्यते ४२ शब्दस्पर्शश्च रूपं रसो गंधस्तथैव च एवं पंचकं पृथ्वीभु

क॰
गी॰
२०

पृथ्वीभावः प्रशस्यते ४३ तत्वपंचकपंचैते शरीरे लिंगसंस्थितं स्थानं कंठप्रदेशं च तत्र स्वस्वतत्
ं स्मरेत् ४४ स्थूलदेहस्य मध्यस्थं श्वेतवर्णविराजितं तन्मध्ये क्रीडितो जीवो नहर्षं हृदि संस्त
कं ४५ शरीरकारणं प्रोक्तं पंचविंशतितत्वकं गुणत्रयं तथा वर्णं स्थानं कर्म च दैवतं ४६ तत्स
र्वं कथयिष्यामि स्वस्थचित्तेन तच्छृणु कारणं हृदि संस्थानं तमोगुणसमुद्भवं प्रज्ञाभिमानि
च तत्र भोगमानंदं संस्मरेत् मकारमात्रकायुक्तं अथर्व चाथ सुषुप्तिकं ४७ प्रज्ञानं तेजतत्वं च
दर्शनं रूपसंस्मृतं रक्तवर्णं च पर्वीहं देवा वायुपशुपतिसंज्ञिका ४८ सामवेदस्तु विज्ञेयो हृदि दीप
मे सुशोभितं तेजोमंडलसंप्रोक्तं वर्तते सर्वदेहिकं ५० मरणं विस्मृता मूर्छा निद्रा च तमसा
वृता कला च तत्र हृदये याति सुषुप्तिमभिधीयते ५१ अवकाशं विस्तरं नीच आवरणं त्वन्तरीयकं
निरावर्णं प्रभावं तं भागमाकाशपंचकं ५२ भ्रांतिः शंका शोषणं च शीतलं कारणं तथा

धीरत्वमितिपंचैव वायुभागस्तदोच्यते ५२ सूर्फंमूर्छंहस्तंचंचप्रविचारत्वमेवच सक्षेपात्वमि
तिपंचतेजोभावः प्रशस्यते ५४ स्तुत्वंपोषणंत्वंचहल्लाहलत्वमेवच क्षेदंनंयारणत्वंचश्रा
पोभागः प्रशस्यते ५५ सूक्षत्वंचवलत्वंचलज्जाकिमत्वमेवच पिंडीकरणंचसंस्तेयंयः कारि
त्वंचपंचमं ५६ एवंपंचकविज्ञेयः पृथ्वीभागतिशेच्यते सत्वादिकारणंज्ञेयं शरीरंत्रयसंस्ति
ते ५७ एतत्हंर्द्धंचदेहेत्रुमहाकारणमुच्यते स्थानमीश्वरमाख्यातंजीवत्वंतत्रलीयते ५८
नत्सर्वंशृणुभोविप्रविस्तारंकथयाम्यहं शुद्धसत्वगुणः प्रोक्तः श्रमगात्माभिमानिनं ५९ स्था
नमूर्ध्विमितिज्ञेयः भोगाव भासकंतथा तुर्यावस्थात्वर्धमात्राविवेकत्वानिमाश्रिता ६० दृष्ट्वा
रूपंवायुनत्वंनीलवर्णविराजितं प्रमाणमस्यरामांत्रंपरावाचात्वथर्ववणं ६१ महाकारण
देहस्यमंडलेवायुमेवच कलाश्चाष्टादशप्रोक्तंमहाकारणसंज्ञिकं ६२ वैराग्यंचमसत्वंच

कृ॰ गी॰ २१

आत्मतत्त्वतत्त्वदर्शनं कलाचतुष्टयंयातितुर्यवस्थाभिधीयते ९३ तुर्यातीतंच असंगतत्वव्याप
कंसर्वबीजकं अव्यक्तमितिपंचभीमाकाशंचसंज्ञितं ९४ अनंतंच अच्छेद्यंतत्त्वपरात्पर
त्वंचनिर्भरं अजरत्वमितिपंचवायुभागप्रशस्यते ९५ अदेहत्वंऊर्ध्वपदंप्रकाशात्वंतथै
वच चैतन्यत्वंअनर्घत्वंतेजोभागःप्रकीर्तितं ९६ अलेपत्वंजगज्जीवंज्योतिरसत्वरूपकं अ
मृतत्वंकारणत्वंआपोभागस्तुपंचकं ९७ अशोकत्वंकारणत्वंकटनत्वमितिस्मृतं समृद्ध
त्वंचआधारःपृथ्वीभागस्तदोच्यते विस्तारकथितःसर्वंप्रशांतत्वस्तुपंचकं पंचविंशतितत्त्व
तेतिमहाकारणसंज्ञकं ९९ देहमध्येमहाश्रेष्ठंनारिकेलफलंयथा अंतरादंतराश्रेकं
तंत्रात्मानचसमाश्रितः १०० वहिर्भितुक्रीडेननाम्नाजीवेतिशार्थ्यते जहदजहद्भावेन
जीवोदेवःसदाशिवः १ अंतःक्रीडेनअवस्थायोन्मनीनदनिःशब्दं जायतेनत्रलक्षणैःस

त्नेनोपयते स्त्रीपुर १२ नत्वमसीति विज्ञातं चतुर्थं देहसंस्थितं गुरुवक्त्रेण दातव्यं अन्यथा प्रा
प्यते कथं १३ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं आत्मदर्शनं अहं देहो जीवबुद्धिर्वर्तते सर्वदे
हिनां १४ चतुराशीतिलक्षेषु योनियंत्रेषु गच्छती अतः परं किमस्माकं संदेहत्वमृते ध्रुवं १५
साक्षात्कारप्रकाशेन स्थिरचित्तं भवेद्ध्रुवं मुच्यते नैन योनिभ्यो जन्ममृत्युविनाशनं स्थिति
होवाच देहनिर्णयश्चानेन वर्णव्यक्तिस्तथैव च श्रमाणां सर्वतत्त्वानि विस्तारं कथितं तव १७
श्रवणे दर्शने नैव जीवबुद्धिविवर्जितः आत्मा च सर्वभूतेषु तत्त्वाणादेव वल्लभे १८ शरीरं वेद
संख्या च प्रसादं रूपवोधितं आकाशहूर्ध्वभागे च मंडलं वायुनिश्चितं १९ पद्मोकं हृदला
कारं चक्रनामिति कथ्यते जन्ममध्ये सर्वसारं दर्शयितामहात्मने २० जात्यंयः सुगति कोवा
मध्ये सोपाधिमागतं पंचफलं चतुष्पंच अनामा जायते तदा २१ आहारादिक्रिया सर्वे आ

क॰ वंरजिकथंवद आनाथात्माकथंजातंतज्ञोतिश्रऊत्राश्रितं ८२ तत्रस्थंदेहचत्वारितत्रतेत्रैनमि
गी॰ श्रितं पंचप्राणसमायुक्तंवायुसंचरतेकथं ८३ एवंवप्रामेसंदेहंछिंधिमशायतव्रतः वाचाम
२२ जरिवर्षेणमनःशांतिप्रयच्छति कपिलोवाच इमंप्रश्नमहाचर्यंएवंकोपिनपृच्छति ऋषिश्रेष्ठग
णःसर्वेश्रोतुमिच्छंतितत्वतः ८४ प्रतिज्ञातावाप्रवक्ष्यामिनकिंचिदपिवंचनात् स्वस्थमात्मन्स्त्व
ध्याचचित्तमेकाग्रतःशृणु ८५ गर्भेनभिघतेमध्येपटलत्रयग्रंथिषु नेत्रेचत्वारिसंप्राप्तेदेहत्रयम
तोगतः ८६ तदात्मऊर्ध्वतिष्ठतिव्यापारंक्रियतेकथं इमेवंप्रश्नप्रष्टाकंभुवेवाक्यमिदंशृणु धात्रा
कृतमिविश्वंस्थावरंजंगमंवपुः प्रारब्धमनुसारेणनिर्मितंपांचभौतिकं ८७ जलजंतवलव्धंतु
प्रत्येकंनामसर्वभिः जलकंनामजंतश्चनेत्रकर्णादिवर्जितं ८८ श्रवणंदर्शनंगमयआहारत्रय
सर्वभिः जिह्वात्वचासमायुक्तंसर्वतेंद्रियमष्टकं ८९ तयासर्वविनाकर्णपाणिपादंतथैवच

श्रवणं नेत्रस्थानेषु गमनं भुजनूपकं १२ वेपनं पाशनूपं चकर्तव्यं दशकर्मभिः स्थावेरषु
नचावृत्तां इंद्रियेकं नचास्तता १३ आहारं वृद्धिहीनं च फलपुष्पं तथैव च देहे स्थितस्य
वृत्तेस्यास्य लस्ता नत्वादिकं तथा १४ स्थूलमंतर्गतं देहं तथा प्राणस्य पंचकं उच्छूतं नैव जाये
तगर्भाधस्यं चलत्तणं १५ नेत्रेस्थाने स्थिते देहे वर्णव्यक्तिस्तथैव च साभिमानस्तृतीयं च
व्यापारं स्थूलदेहेषु १६ प्रेतस्त्रिपुरक्रीडेति व्यापिकं सर्वदेहिनां एवमात्मा स्थितं तत्र जाग्रंथ
स्य चलत्तणं १७ दृष्टिवाक्यादिव्यापारं लताहृत्तेषु वर्तते जलमध्ये स्थितं पद्मं आकाशे भानु
तिष्ठति १८ मित्रदर्शनसंतुष्टाम्मपत्रविकासिनं सूर्यकांतिस्तथा पुष्पं भ्रमंति भानुस
न्मुखे १९ इंद्रियेंद्रियमाश्रित्य क्रियाकर्म प्रवर्तते तथा चोक्तं च गर्भापंच ज्ञातव्यं च विचक्षणैः २०
चक्षुःशब्दैकवंथनास्ति परिहारो भवंतिच रंभाप्रसवकालेषु प्राहुं तत्र प्रशस्यते २१ पश्चा

कं॰
गी॰
२३

त्वारब्धभोगेन देहांतरं भविष्यति सर्वेंद्रियसमायुक्तं स्वस्थदेहमवाप्नुयात् ३ अद्यैव ज्ञात
दृष्टिश्च वपुः स्त्रीणां गतः सदा सप्राणच्छेदर्दुर्बुद्धिः महाकांवज्रमस्तकं ३ ईश्वरस्याग्निनेत्रेण
हतत्वादांहं वनन्मयं विख्यातं सर्वशास्त्रेषु प्रशस्तं भवनेत्रये ४ शरीरं वेदसंख्याव तत्त्वनि।
सततं तथा भस्मीभूतशरीरस्य वर्णरूपं कृतस्तथा ५ अनंगनानारूपेण व्यापितं सकलं जग
त् उत्पत्तिसर्वजंतूनां विवर्द्धति दिने दिने ६ तद्रूपज्ञातव्यस्त्वश्चवपुस्त्वयतदर्शीने क्रियावस्था
न्तरेण सर्वव्यापिनं सर्वदेहिषु ७ तस्मादनंतरूपो भूत्वा सर्वदेहेषु क्रीडते प्राणादिसर्वतत्त्वानि
यथास्थं तिष्ठति ८ रूपावलोकमात्रं च वर्तते तत्र निश्चयं सोपाधियातदृष्टिस्य वर्णत्रयन
दृश्यते ९ मन्मेतत्वसमाश्रित्य तिष्ठते सर्वदेहिनां प्रवमलीतिहृतां तद्वृथाकृतस्कृतं च वा
च १० उर्वीतहृदयं प्रणम्य सम्यक्कृष्णामुनीश्वरं रटिश्रममन्त्रकालेषु भानुसोमादिनिर्मितं ॥

23

आकाशेभ्रमतेनित्यंलोकोपकारणायकं पर्जन्यकालसंप्राप्तमेघाडंबरमागतं १२ अदृश्य
मंडलेतस्यकाहानिभानुसोमयोः कस्मात्तेभानुमेघस्यनतस्यदर्शनंध्रुवं किंचित्कालंतथा
मेघाकालेनपरिहीयते १५ तथैवप्राप्तमववारित्स्वयमेवविनश्यति पटलंघ्यग्रथिसवि
स्तारंकथयामहं १६ पूर्वजन्मकृतंपापंव्याधिरूपेणदर्शितं स्थूलेशुगजचर्मादिश्वेथर
यादिकंतथा १७ विकारंरुधिरंसर्वंवर्णहीनस्तजायते औषधिपाचनेनैवपूर्ववदेहजायते १८
नेत्रेचापिविकारेणप्राप्तंशुष्यादिसंत्तिकं देहत्रयंसमाश्रित्यवर्णहानिकृतंतदा १९ अंज
नादिक्रियासर्वैःकर्तव्यंतत्रनिश्चितं यथापूर्वंभवेदृष्टिस्तत्त्वंसत्त्वात्प्रदर्शयेत् २० स्थूले
शुप्रार्थतेव्याधिस्तत्रोपचारकथ्यते सूक्ष्मेशुप्रार्थतेरोगाच्चिकित्सांतत्रकारयेत् २१ परस्प
रंचिकित्सेनशरीरंस्वस्थकं सामैत्रीभावदृष्टांतेशरीरेणापिदृश्यते २२ कस्मादीवशरीरस्य

क. गी. २५

नेत्रयोरिवपक्ष्मिणा अविचारिप्रयत्नस्य देहभावविवर्जितं २३ चिदात्मासर्वदेहेषुबोधितंसो
तिरूपकं साम्योतिचवल्लर्येदृग्गुरुनेत्रेषुपश्यति सम्यक्कोसर्वलोकेषुवेदवेदांतनिश्चितं म
थितंसर्वशास्त्राणिपार्वतीसर्वबोधितं २५ शंकरोप्रेमभावेनआत्मदृष्टिस्तदर्शितं स्वस्वरूपं
यथातथापकत्वंस्मोतिरूपकं २६ अभेदोगुरुशिष्यस्यसर्वत्रैकत्वंप्रदर्शितं गुरुशिष्यस्वरूपे
लस्वस्ययक्रीडतेपरं २७ तथापार्थस्यभगवान्हृवस्याहितेनच ब्रह्मादिसनकैनैवहंस
रूपेणबोधितं २८ दत्तात्रयादिसिद्धानांनवनाथस्तथैवच शंकरंगुरुरूपेणबोधितंशिवत
त्वभिः सीतावियोगकालेचरामस्यबोधितंशिवः परशुरामस्यदत्तात्रिबोधितंचतथाक्रमं
अन्येचवहवोभक्तानारकंचमहेश्वरः व्यवहारोभेदबुद्धिमूर्खत्वेनप्रकल्प्यते ३१ देहांतम
र्गतोह्यात्मादेहमध्येप्रदर्शितं तस्माद्देहात्मकोनामप्रख्यातंसर्वलोकभिः ३२ आत्मेति

ग्रन्तरोनामशरीरंतत्स्वरूपकं ॐमित्येकाक्षरंब्रह्मकथ्यंदेहेषुचात्मनः ३३ ॐकारसदृशंरूपं
देहात्मेतिनिगद्यते पंचभूतमिदंदेहेभूतात्मानामकथ्यते ३४ तारकंब्रह्मरूपाख्यंप्रवदंत
प्रवदाम्यहं नवधागणवंसंयुक्तंनवरूपाणितारके ३५ काशीपुरनिवासस्योविश्वनाथोजग
गद्गुरुः देहांतवोयदृश्यंतेदक्षिणेकर्णसंपुटे ३६ येनावस्थाश्रकेनापिनकृतंभुवनत्रये
तत्सर्वंचमयाख्यातंगुह्याद्गुह्यतरंमहत् ३७ सूतउवाच ऋषिसिद्धगणाःसर्वेसांख्यांगप्रण
पश्यते ज्ञातार्थोहंकृतार्थोहंग्रहंभावविवर्जितं त्वत्प्रसादेनप्राप्तंचसाक्षात्काराख्यरूपकं
दर्शितंतवनेत्रेणप्रनिवाचोभवाम्यहं ३९ शुक्रश्रुक्रपुखेलोत्रहर्षेणगद्गद्स्वरः सशुक्रः
सर्वलोकेषुब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ४० राजराजेश्वरंयोगंशेषमार्गप्रशस्यते यःपठेद्
नित्ययुक्तेनसम्यक्तोनात्रसंशयः ४१ ऋषिकपिलसिद्धोवाच वाक्यममृतविंदुवीप्राशने

क॰
गी॰
२५

25

मुक्तिश्चापि च सद्योतिप्राप्यते विषयं पतत्तेनात्र संशयः ४२ किं ज्योति स्तव भानुर्भा
नेमे सद्योतं वास्मिन्प्रभो स्यादेवं रविदीपदर्शिनः किं विधि किं ज्योति राख्याहि मे
चक्षुतस्यात्र मीलनादिसमये किं धारयोदर्शने किं तत्राहमतो भवान्परम।
काज्ज्योतिस्तदस्मिन्प्रभो ४५ इति श्रीकपिलगीता॰ सिद्धान्तसारे कपिलऋषिसि
द्धसंवादे राजराजेश्वरकथनं नाम पंचमोध्यायः ५ चक्षुरग्रे स्थिता छाया सा मया
मूलरूपिणी दृश्याद्दृश्यस्वरूपेण शिवसायुज्यकारिणी १ चक्षुर्मध्ये स्थितं ज्योतिर्ब्रह्म
इष्टरूपेण वात्मकं तद्दृष्ट्वा चार्थपर्वेण तद्दृष्ट्वा सत्त्वकं भुवं २ चक्षुर्दृष्टिः सात्वभावं स्वलो
कनतत्सारं प्रकाशयते स्वयं ज्योतिर्निरन्तरं स्त्वैव पश्यति ३ अमलं निर्मलं शान्तं कायस्थं तेज
उच्यते अमलं निर्मलं देहि शून्यस्यापि निरंजनं ४ शुद्धस्फटिकसंकाशं मणिवर्णिस्तु

सुप्रभा तेजोराशिं परं ब्रह्म धार्यते प्राणलिंगकं ५ सर्वांगं संचितात्मानं ज्ञानचक्षु
र्निरीक्षणं अज्ञानचक्षुर्निर्लिप्तं भासते भानुबिंबवत् सुवर्णं दीप्यते दीपं ज्ञानाग्नीच
प्रदीपितं जीवः सर्वकलात्मको सुवर्णं दीप्यते स्वयं ७ बहिरंतः स्फुरज्ज्योतिरनंतकं
भप्रकाशवत् स्वप्रकाशं सदैवेकं रूपात्मकमनामयं ८ गुह्यांगुष्ठपरं ब्रह्म चक्षुस्था
नेष्ठतिष्ठति तन्मूर्तिचक्षुरग्रे तिष्ठंतं नात्र संशयः ९ ऋषिसिद्धोवाच भगवन्बोधितं
सर्वं यथार्थं ज्योतिरूपकं तज्ज्योतिः समभ्येति शास्त्रोक्तं ब्रह्मकेवलं १० ह्यसमेचास्थि
तेब्रह्म तत्कथं दृष्टिगोचरं ऊर्ध्वतिष्ठति ह्यसमं कथं ज्योतिः प्रदृश्यते ११ तत्सर्वं वदचात्मा
नेरंद्रहृदयपंचकं तन्मध्ये चात्मज्योतीच दर्शयितामहात्मने १२ कपिलोवाच पादादि
जानुपर्यंतं पृथ्वीस्थानं प्रतिष्ठितं तत्रास्ति यममेकं च सर्वदेहेषु संमतं १३ जान्वादि

क॰
गी॰
२६

नाभिपर्यंतस्थानमापेतिकथ्यते आधारलिंगनाभौ च वेददशषडादिसंमतं १४ नाभ्यादिकं
ठपर्यंतमग्निस्थानं सम्मितं तन्मध्ये पद्ममेकं च षडादिदलसशोभितं दले द्वादशवर्णाश्च न्य
लमन्त्रसमन्वये ककारादिठकारांतवर्णैस्तैर्विदेहिना १५ तत्कंठादिभ्रूपर्यंतवायुस्थानं स
शोभितं स्वरान्षोडशकं तत्र तन्हृद्यंद्रादिसत्तमकं १७ साहादिहृदिमिमाक्रुः सर्वशास्त्रेषु
संमतं तन्मध्ये व्यापितं पन्नतज्ज्योतिर्ब्रह्मकेवलं १९ सत्र स्थाम शिवो विष्णुः स्वतन्त्रः परमः स्व
राट् तत्रस्थं क्रीडितं येन सर्वेन्द्रियसमुद्भवैः २० भ्रुवादिब्रह्मरंध्रांते आकाशस्थानसंमितं सह
स्रदलसंख्याकं पद्ममेकं विराजितं २१ सप्तभूमिकासंसंभ्रमे आत्मासोपममाश्रितः यथा भानुः सभा
सं वै तथा देहे हि चेष्टितं २२ भ्रुवस्थानेस्थ्योपद्मे द्विदलं पद्मशोभितं हं सम मन्त्रसंयुक्तं वर्ततेवायु
मंडले २३ तन्मध्ये वात्मज्योतिस्थविंदुरूपं परांजितं गुरोर्मुखेन ज्ञातव्यं अन्यथा नोपलभ्यते २४

अनाहतादिकं नाम
स्थ सरावृद्धिर्विशिष्यते १८
रकं पीतं तथा कन्ये नी
लपीतादिशोभितं

26

अनेकजन्मसंस्कारात्सद्गुरुःसेवितेर्बुधैः संतुष्टःसद्गुरुर्देवोस्वात्मारूपंप्रदर्शयेत् २५ कोटिसू
र्यप्रकाशंचचंद्रकोटिसुशीतलं तयोक्तंवेदशास्त्रेणतथापश्यंतिधीमतां २६ आत्मज्योतिप्र
भावेनसोमसूर्याग्नितेजसा अंतर्बहिश्चतत्सर्वंव्यापतेसकलंजगत् २७ सहस्रंशून्यरूपंचसह
स्रदलमध्यगं अर्धमात्रासवितेयंसश्रवणेनईरितं २८ व्याहृतादिक्रियासर्वाःसमस्मेषु
नवर्तिते अवस्थानमिदंज्ञात्वा आत्मातत्रैवतिष्ठति २९ तदात्मदर्शनेनैवजीवन्मुक्तोनसंशयः
तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकर्तव्यंआत्मसाधनं ३० इतिश्रीकपिलगीतारहस्यषष्ठोध्यायः ६
समाप्तम् ॥ १५४६ आवरले जन्दुन पोतिपोथं